

HAJNRICH BEL I »ESTETIKA HUMANOG«

Hajnrih Bel je u zimskom semestru 1963/64. godine održao na Frankfurtskom univerzitetu nekoliko predavanja iz poetike, kasnije objavljenih kao zasebna knjiga.^{*)} U tim predavanjima malo je onoga što bi se moglo smatrati poetikom: nekoliko nabačenih teorijskih stavova o umetnosti i umetnicima predstavljaju samo trenutno odvajanje od osnovne niti, žučne kritike jednog društva koje sa svojom književnošću nije uspelo da uspostavi vezu. Iako je od Frankfurtskih predavanja protekla jedna decenija, ona i dalje privlače pažnju, naročito od kada su postala razmišljanja jednog nobelovca. U protekloj deceniji piščevo odnos prema društvu se svakako izmenio i pitanje je da li bi i danas ta predavanja imala nekadašnju žestinu. Sa stanovišta književnosti, međutim, knjiga je zanimljiva iz drugih razloga: mnogo toga što je Bel tada zapazio i formulisao ispitujući složene odnose društva i književnosti još uvek je aktuelno kao tema i, zajedno sa naglašenim zahtevom za humanošću, i dalje određuje piščevo *credo*.

U „Frankfurtskim predavanjima“ Belovo interesovanje usmereno je prvenstveno prema nemcu što pisac naziva estetikom humanog, naziv koji zahteva objašnjenje utoliko što ga pisac upotrebljava u različitim vidovima i prilikama, varirajući ga čak do izraza „estetika hleba“. Taj naziv u vezi je sa Belovim viđenjem pocepane stvarnosti: s jedne strane je „statistička stvarnost“, na osnovu koje političari i industrijski sajmovi stvaraju optimističku sliku o Nemačkoj, a sa druge stvarnost prisutna u nemačkoj posleratnoj književnosti koja tu sliku znatno menja. Izložen istovremenom dejstvu tih protivrečnih stvarnosti, Bel ispituje neke pojave iz

^{*)} *Frankfurter Vorlesungen*, Klempner & Vitsch, Köln, Berlin, 1966.

svakodnevnog života u njihovom umetničkom uobličanju, tragajući preko književnosti za svojstvima jedne izgubljene ili bar vrlo ugrožene humanosti. Tako je i došlo, kombinovanjem dve u osnovi različite ravni, do inače teško prihvatljivog spoja — estetika humanog — u kome se uobičajeno značenje pojma estetike znatno izmenilo. Osim toga, ovaj vid interesovanja doveo je do toga da u Frankfurtskim predavanjima bude samo uslovno reč o umetnosti: poetsko štivo, naime, uglavnom treba da posluži da se kroz njega prepozna i kritikuje određena društvena stvarnost.

Belovi stavovi izloženi u „Frankfurtskim predavanjima” umnogome su određeni dvema činjenicama. Prva je biografsko-istorijskog karaktera. Bel, naime, pripada, kako to u predavanjima stalno naglašava, svom vremenu i svojoj generaciji, a to je generacija koja je preživela nacističku Nemačku, rat i krize posleratne Nemačke i kojoj se dugo nametalo pitanje da li je posle Aušvica uopšte moguće pisati pesme. Pozicija nekoga koji je preživeo postaje jedna od životnih ali i umetničkih pretpostavki Belove generacije pisaca. Ta pretpostavka ispoljava se kod Bela kao zahtev za humanošću, ljubavlju i povezanošću, zahtev koji se postavlja društvu a čije se ispunjenje u „Frankfurtskim predavanjima” proverava kroz književnost. Povezivanje estetskog sa etičkim i religioznim jedna je od konsekvenci ovog naglašenog zahteva za humanošću. Svoj doživljaj religije, međutim, upravo iz razloga te humanosti, Bel odvaja od zapadnoevropskog hrišćanstva i sklon je da ga na trenutke dovede u vezu sa socijalističkim humanizmom.

Druga odrednica Belove estetike humanog u vezi je sa piščevim prvobitnim opredeljenjem za realizam. Već sama Belova namera da se kroz umetničko štivo bavi izučavanjem društvenih pojava upućuje na određeno viđenje odnosa umetnosti i društva. Očigledan je, međutim, i napor da se taj realizam prevaziđe i da se umetnik sagleda kao neko ko stvara a ne preuzima realnost; stav koji, istini za volju, u vreme Frankfurtskih predavanja sa nekim Belovim tumačenjima još nije potpuno srastao.

Najviše pažnje u svom istraživanju veza društva i književnosti Bel posvećuje jeziku, smatrajući ga jednim od najvažnijih elemenata humanosti i osnovnim sredstvom za građenje stvarnosti umetničkog dela. Kao pisac i prevodilac Bel pokazuje veoma istančan sluh kojim iza reči otkriva određene društvene procese. Tako na primer, u vreme Frankfurtskih predavanja Bel zaključuje da su reči „human” i „socijalan” u jeziku sve više potisnute, čak na neki način učinjene sme-

šnim, dok iz njih izvedene imenice sa naučnim i političkim „zaleđem“ (sociologija, socijalnost, humanizam) sve više ulaze u upotrebu. To je za Bela bio svojevrsan simptom da su pojmovi human i socijalan u svom elementarnom značenju u društvu ugroženi.

U javnom životu, po Belovoj oceni, jezik se gubi: jezik politike, nauke (na koju je Bel ogorčen najviše iz političkih razloga) i crkve je čisto praznoslovlje, a od umetnika se očekuje da izgovori onu pravu reč o stvarnosti koju svi mudro prećutkuju. Međutim, kad je ta tražena reč izgovorena, i, naročito, naštampana, društvo upravo na nju reaguje i zbog nje napada umetnika. Za Bela to, bez obzira na posledice, predstavlja svojevrsno priznanje umetnosti, odnosno autentičnosti njene reči. S druge strane, umetnička reč koja nije ispunjena tim pravim značenjem, koja ništa ne saopštava i koja se zatvara u krug, samo potvrđuje da umetnost može i da ne bude dorasla zadatku koji joj se postavlja.

Nemačka posleratna književnost pošla je, po Belovom mišljenju, putem otkrivanja onog prvog jezika, koji nešto o životu saopštava, stvarajući na taj način prvo čvrsto tle pod nogama. Krug se, međutim, zatvara: pronalaženje čvrstog tla je društveni proces, uporište se ne može očekivati samo od reči, odnosno umetnosti.

Polazeći od jezika fenomen humanosti se širi u više pravaca: stanovanje, putovanje, porodica, ljubav, jelo. Bel se služi proverenim metodom kontrastiranja tekstova iz različitih vremenskih perioda u kojima je isti element humanosti viđen i izražen na različiti način. Tako na primer, Bel ispituje kako se i koliko stanovalo u nemačkoj književnosti. Poređenjem tekstova ispostavlja se da se Štifterov opis jednog stana-muzeja, suočen sa pesmama ratnog košmara Gintera Ajha — u kojima se živi po rupama iskapanim u zemlji i gomilama otpadaka, pojavljuje kao san o stanovanju, dok se u posleratnoj Adlerovoj pripovesti „Put“ stanovanje izvrće u svoju suprotnost, u pojmove ne-moći-stanovati i biti prognan — opredmećene kroz situacije jednog besmislenog putovanja. Fenomen stanovanja ne poklapa se ovde sa poetskim prostorom kuće koji tako tanano ispituje Bašlar; stanovanje ima ovde društvenu funkciju na koju se nadovezuju pojmovi susedstva, grada, domovine. Bel uočava da se o stanovanju u nemačkoj posleratnoj književnosti govori samo kao o prošlosti, da nemački gradovi nisu, poput engleskih i francuskih stekli svoju književnu realnost i da se u književnosti reč domovina još uvek teško može primeniti na Nemačku.

Ovako postavljene, činjenice iz sfere umetničkog i estetskog postaju podaci o jednoj određenoj

noj društvenoj stvarnosti, podaci koje Bel suprotstavlja podacima „statističke” stvarnosti. Bel je svoje razmišljanje nazvao traganjem za natanjivim jezikom u natanjivoj zemlji, izražavajući i na taj način svoje ubedenje da se prava slika o stvarnosti može dobiti tek kada se podaci iz „statističke” stvarnosti potvrde kroz jezik, odnosno estetski uobliče kroz literaturu.

Reagujući veoma kritički, na trenutke čak ogorčeno, na sve rasepe između „statističke” i „umetničke” stvarnosti, Bel ne odriče mogućnost da se taj rasep vremenom smanji. U tom smislu on upućuje na fenomen humora.

Humor se dugo, po Belovoj oceni, shvatao u Nemačkoj kao skidanje sa postolja onoga što je bilo uzvišeno ili se takvim smatralo. Za Bela je, međutim, to stvar satire, dok humor, ukoliko je još u književnosti uopšte moguć, može da znači samo otkrivanje uzvišenosti u onome što je „statistička” stvarnost proglasila otpacima, a što je već dugi niz godina predmet nemačke posleratne književnosti. Humor kao afirmacija ugrožene humanosti, sasvim u skladu sa piščevim polaznim opredeljenjima za humanost, ljubav i povezanost, čini Bela naslednikom jedne linije koja je imala svog značajnog zagovornika u Žan Paulu. „Humor kao nešto obrnuto od uzvišenog — kaže Žan Poul — ne negira pojedinca već beskonačnost kroz kontrast sa idejom. Za njega ne postoji pojedinačna ludost, ne postoje ludaci, već samo ludost uopšte i jedan ljudi svet.” (Tragove ili podudarnosti sa ovim shvatanjem Bel nalazi i kod Selindžera.) O situaciji u Nemačkoj, po Belu, govori dovoljno činjenica da Nemci nisu prihvatili Žan Paulovo određenje humora, već određenje Vilhelma Buša, na osnovu kojeg se uzvišeno ne čini smešnim već se jednostavno ne dopušta da čovek tu uzvišenost uopšte i poseduje.

Postaje, međutim, brzo jasno da u Belovom razmišljanju o humoru o nekom stvarnom određenju humora i nije reč. Radi se, pre svega, o pokušaju da se i u humoru, kao i u svim drugim ispitivanim fenomenima, otkrije element humanosti, da se taj element izvuče u prvi plan i da se, u njegovo ime, postavi zahtev za uspostavljanjem novog odnosa prema životu.

Afirmacija putem humora onoga što je „statistička” stvarnost nazvala otpacima mogla bi da predstavlja početak premošćivanja provalije između „statističke” stvarnosti i stvarnosti prikazane u delima umetnika. To bi, za Bela, istovremeno značilo mogućnost za stvaranje „humanog realizma” u književnosti, koji bi svoje prethodnike imao u Štifteru i Žan Paulu.